

D-R ŠAĆIR SIKIRIC

IBN ḤALDŪNOVA PROLEGOMENA

Arapska historiografija se razvila iz dvije težnje. Jednoj je bio cilj istražiti prošlost, društvene i kulturne odnose arapskog naroda do u najstarija vremena, a drugoj obraditi životopis Muhamedov i ratove koje je on vodio stvarajući novu vjersku zajednicu i organizujući je u zasebnu političku tvorevinu. Tokom vremena ova su se nastojanja razvila u naučnu disciplinu, na kojoj su kroz dug niz stoljeća saradivale mnoge generacije. U tom nastojanju sudjelovali su obični kroničari, prosječni istoričari, pisci memoara i mnoge slavne ličnosti koje su stekle priznanje ne samo stručnjaka svoje narodnosti nego i cijeloga kulturnog svijeta. Među takve se s pravom mogu ubrojiti Balādūrī, Ṭabarī, Mas'ūdī, Makkarī, Bī-rūnī i dr. Međutim ni jedan arapski radnik na području historiografije nije svojim radom zadužio naučni svijet u onoj mjeri kao Ibn Haldūn.

Puno mu je ime Abū Zaid Abd-Al-Raḥmān Ibn Muḥamed Ibn Ḥaldūn. Potomak je ljužnoarapskog plemena Kinda iz koga potječe najveći arapski predislamski pjesnik Imru'-ul-Qais i poznati filozof Al-Kindī. Naziv Ḥaldūn dobila je njegova porodica po jednom pradjedu kome je bilo ime Ḥalīd, pa odatle prozvan Ḥaldūnom. Ovaj se u IX stoljeću iz Jemena doselio u Španiju i njegovi potomci su kroz dug niz godina zauzimali važne državne položaje u Španiji i Tunisu. Kada je Sevilja pala u ruke Španjolaca iselila se Ibn Ḥaldūnova porodica početkom XIV vijeka u Tunis. Tu se je rodio Abd-Al-Raḥmān Ibn Muḥamed Ibn Ḥaldūn god. 1332. U svom rodnom mjestu studirao je jezikoslovlje, tradiciju i pravo. Od rane mladosti pa skoro do kraja svoga života djelovao je na raznim položajima u službi vladara Sjeverne Afrike i Španije. Povjeravane su mu kao poklisaru i diplomatske misije, a kao politički eksponent boravio je i među nomadskim plemenima Sjeverne Afrike. Tako mu se pružila prilika da iz neposredna dodira upozna ljude, plemenski život, državne tvorevine te društveni, ekonomski i politički život raznolikih zajednica.

Kad je već stekao obilna iskustva, u namjeri da se oda mirnom naučnom radu, povukao se u jednu zabačenu tvrđavu Sjeverne Afrike i tu je prvi put na papir bacio svoj istoriski rad. Kako su mu za dovršenje djela bili potrebni još mnogi izvori morao se preseliti u Tunis gdje je imao prilike da iskoristi bogate biblioteke i državne arhive. Na osnovu te građe i svoga ličnog iskustva napisao je god. 1380 istoriju svijeta kojoj je dao naslov:

كتاب العبر و ديوان المتبدا و الخبر في أيام العرب والعجم والبربر و من عاشرهم من ذوى السلطان الاكبر

tj. Pouke i iscrpna istorija prošlosti Arapa, Perzijanaca, Berbera i drugih naroda koji su imali jake države i dolazili u dodir sa nabrojenim.

Kasnije se pisac preselio u Kairo i tamo na Al-Azharu držao predavanja i nekoliko puta zauzimao položaj vrhovnog kadije na kojoj ga je dužnosti zatekla smrt god. 1406. Za vrijeme boravka u Kairu god. 1394 konačno je sredio spomenuto svoje djelo koje iznosi 6 svezaka, a u 7 je obradio istoriju svoje familije i svoju autobiografiju.

U svom izlaganju autor ne koristi samo pisane izvore nego i svoja lična zapažanja i osvjetljuje nam događaje na čiji je tok imao svoj lični uticaj. Ta okolnost kao i činjenica da nam iznosi istoriju Berbera i drugih dotada istoričarima nepoznatih plemena Sjeverne Afrike sa različitim društvenim i političkim prilikama, u velikoj mjeri povećavaju vrijednost njegovih djela. U predgovoru pisac nam definiše istoriju i iznosi njene zadatke ovim riječima:

»Istoriska nauka spada u discipline koje interesuju sve narode i naraštaje. U svrhu istoriskih istraživanja poduzimaju se razna putovanja. Za poznavanjem istorije teže obični i neznatni ljudi, a u tom se natječu i carevi i kraljevi, učenjaci i neznalice. Razlog za to leži u tom što se istorija na prvi pogled sastoji isključivo od podataka o događajima, državama i prohujalim vjekovima, pa se istoriski događaji mnogo prepričavaju, navode se kao primjeri, njima se zabavljaju skupovi, iznose se promjene u svijetu te postanak i razvitak država i njihova propast.

Posmatrana sa unutarnje strane istoriska nauka je razmatranje, proučavanje, istraživanje i oprezno ispitivanje uzroka u događajima svijeta i njihova početka, duboko poznavanje oblika zbivanja i njihovih razloga, pa je stoga istorija duboko pružila žile u filozofiju i punim pravom zaslužuje da se uvrsti među filozofske discipline.

Istaknuti islamski istoričari istražili su prošlost, sabrali o tome podatke i iznijeli ih u svojim radovima. Te rezultate su kasniji nazovi-istoričari natrunili netačnostima i izmišljotinama, te iskitili pričama koje su sami skovali i udesili. Mnogi istoričari kasnijih naraštaja nastavili su tim pravcem i nama predali te podatke onako kako su ih čuli, ne ulazeći u ispitivanje uzroka koji su djelovali u istoriskim događajima i zbivanjima. Oni se nisu potrudili da netačne podatke eliminiraju, ne udubljuju se u pomnije ispitivanje i obično ne raspolažu dovoljnom pronicavošću pa tako izneseni istoriski događaji dobiju netačan i fantastičan izgled. Među ljudima je opet duboko uvriježena težnja za oponašanjem i mnogi se u svakoj prilici bave onim u što nisu stručno upućeni, a neznanje je kod ljudi opasno rašireno. Ali, istini se ne može ništa suprostaviti pa krijesovi pronicavosti pogađaju satanu neistine. Onaj koji prepričava vijesti o istoriskim događajima obično se ograničuje samo na to da ih kaže ili izdiktira, a na razumu je da ustanovi šta je tačno pa da onda nauka utvrdi pravu istinu.«

Dalje Ibn Haldūn navodi da se velik broj ljudi bavio istorijom, ali da se na prste daju izbrojiti istoričari koji su stekli opće priznanje, koji se smatraju pouzdanim i koji su u svojim djelima iskoristili radove svojih prethodnika. Takvim se radovima ističu Ibn Ishāk, Ṭabarī, Ibn Kalbī, Vākidī, Asadī, Mas'ūdī i još neki. Ovi su pisci kasnijim naraštajima služili kao uzori. Usprkos priznanja koje oni zaslužuju kad se radi o akceptiranju ili odbacivanju istoriskih podataka koje nam pružaju, ispitivač treba da bude kritički oprezan, jer kulturni razvitak ljudi ima svoje faze koje čine osnovu za istoriska zbivanja. Međutim istoričari kasnijih pokoljenja nisu drugo nego diletanti. Oni ne vode računa o promjeni prilika ni o razlikama navika kod raznih naroda i naraštaja pa nam pružaju suhoparne podatke bez duha i sadržine.

Pošto je pažljivo proučio istoriske radove prethodnika i savjesno ispitao prošlost i sadašnjost, istina mu se, veli on, ukazala u punoj svjetlosti, pa je napisao djelo svoje vrste u kome je obradio istoriju Arapa, Berbera i drugih naroda, svagdje navodeći uzroke njihova kulturnog razvitka. Kaže da se pri ovoj obradi držao do tada nepoznata pravca i udario posve novim stazama, crtajući faze ljudske kulture i civilizacije, iznoseći svagdje uzroke zbivanja u ljudskom društvu i postanku država. U svojoj metodologiji postupa tako da iz empiričkog materijala dobivene principe uzima kao osnovicu za izlaganje pojedinosti.

Djelo je podijeljeno na uvod i tri knjige.

UVOD govori o vrijednosti istoriske nauke, ispituje njene metode i ukazuje na pogreške i zablude istoričara.

PRVA KNJIGA raspravlja o kulturi i uzrocima njenih manifestacija kao što su: politička organizacija države, privreda i znanosti.

DRUGA KNJIGA obrađuje istoriju Arapa, njihovih plemena i država od pamtivijeka do piščevih dana. Autor se bavi i istorijom drugih naroda: Nabatejaca, Siraca, Perzijanaca, Izraelićana, Kopta, Grka, Rimljana, Turaka i Franaka.

TREĆA KNJIGA govori o storiji Berbera i njima susjednih plemena Sjeverne Afrike.

Kako se iz gornjeg sadržaja vidi za nas najveću vrijednost pretstavlja u v o d i pr va knj i ga koji se smatraju kao prolegomena za istorisko izlaganje. Tu je pisac iznio sasvim nove poglede na istorisku nauku i stvorio principe kojih se istoričar treba držati ako želi da njegovo izlaganje istoriskih događaja bude istinito i objektivno.

Ibn Haldūn postavlja slijedeća tri principa:

1) Princip kauzaliteta po kome svi događaji u svijetu teku izvjesnim redom, međusobno povezani uzročnom vezom.

2) Princip kompozicije koji se sastoji u tome da se podaci po unutarjno-kauzolnoj vezi savnjaju na taj način što se upoređuje odsutno sa prisutnim i prošlo sa sadašnjim.

3) Princip diferencijacije koji uzima u obzir faktore usljed kojih se prilike u društvu, na oko iste, neopazice mijenjaju.

Tim je Ibn Haldūn istoriju postavio na filozofsku i sociološku osnovu koja je u arapskoj historiografiji dotada bila posve nepoznata. Njegova prolegomena, i pored svih nedostataka u dokumentovanju istoriskih podataka, bez sumnje, pretstavljaju najvredniji rad arapske historiografije i važan doprinos svjetskoj nauci uopće. U ovom članku ćemo prikazati glavne misli koje su tu sadržane.¹⁾

U V O D

Vrijednost istoriske nauke, ispitivanje njezinih metoda i ukazivanje na pogreške i zablude istoričara.

»Istorija je, veli Ibni Haldun, uzvišena, disciplina, od mnogostruke je koristi i ima plemenit cilj. Ona nam crta moralne prilike izumrlih naroda, život vjerovjesnika i državnika i političku vještinu vladalaca. Sve to može poslužiti ljudima kao uzor u vjerskim i svjetovnim postupcima.

¹⁾ Ibn Haldūnov život i njegova djela prikazani su u »Enzylopaedie des Islam«. Tu i u »Islām Ansiklopedisi« navedena su izdanja njegova djela i prevodi na razne jezike kao i sva literatura koja se na to odnosi. Nažalost, većina citirane literature kao i najnovije stvari o Ibni Haldūnu i njegovu djelu, nisu mi bili dostupni.

Obzirom na istaknuto, za istorijsko istraživanje potrebni su mnogi izvori i razne znanosti, a uz to još i pronicavost i ustrajnost koji će istraživača dovesti do istine i spriječiti ga da ne zapadne u pogrešku i zabludu. Ako se, naime, istorijski podaci prime kao gotova stvar, a ne prosude se principi zbivanja, politički zakoni, karakter kulture kao ni tok događaja u ljudskom društvu i ako se ne upoređuje odsutno sa prisutnim ni sadanje sa prošlim, istoričar će često posrnuti, okliznuti se i skrenuti s prave staze.

Istoričari, tumači Kurana i kroničari često padaju u zabludu navodeći zgode ili događaje kao gotove činjenice bez ikakva rasuđivanja, ne dovodeći pojedinosti u vezu sa općim principima, ne mjereći ih sa njima sličnim i ne ispitujući ih mjerilom mudrosti, bez poznavanja suštine događaja i bez rasuđivanja i razmatranja pojedinih istorijskih podataka. To naročito biva kad se navode cifre nečijeg imetka i broj vojnika.«

Između mnogih takvih zabluda koje pisac navodi i kritikuje jedna je i ona u koju je zapao slavni Mas'ūdī i mnogi drugi istoričari, navodeći da je vojska Izraelićana u vrijeme Mojsija brojila više od 600 hiljada vojnika pod oružjem, ispuštajući pri tome iz vida površinu i broj stanovnika Palestine u to vrijeme.

Istoričari padaju u zablude i na taj način što ne uzimaju u obzir promjene prilika kod raznih naroda u razna vremena. To je teška podmukla bolest koja traje kroz duge vjekove i rijetki su pojedinci koji su tu bolest u stanju zapaziti. Prilike među ljudima, običaji i vjerski pravci nisu stalni i mijenjaju se prema vremenu. Kao što se mijenja pojedinac, vrijeme i gradovi, isto tako su promjeni izvrgnuti krajevi, pokrajine, vremenski periodi i države.

Ima još uzroka zbog kojih istorijski događaji poprime neistinit izgled. Jedan je od tih pripadnost istoričara štokakvim idejama ili vjerskim pravcima. Ako čovjek prilazeći istoriskim podacima postupa nepristrano, on će ih kako treba razmotriti i ispitati da bi tako došao do prave istine. Ako li se pak pri tom umiješa osjećaj pripadnosti nekoj ideji ili vjerskom pravcu, takav je čovjek sklon da na prvi mah primi kao gotovu istinu svaku vijest koja mu konvenira. Takva naklonost i pristranost onemogućuje kritičko promatranje, pa će takav čovjek primiti neistinitu vijest i dalje je prepričavati.

Netačnost se provuče i usljed nedostatka svijesti o tome kojoj svrsi služi neka vijest ili neki postupak, pa onaj koji nam daje podatke o tome unosi svoje subjektivno pogrešno mišljenje.

I samoobmana je često uzrok neistinitosti istorijskih podataka. To većinom dolazi zbog slijepog pouzdanja u one koji nam te podatke pružaju.

Isto se tako u istoriju uvlači neistina stoga što se događaji ne posmatraju u svijetlu prilika u kojima su nastali, pa čovjek nasjedne subjektivnom prikazivanju činjenica.

Neistinitosti istorijskih podataka često je uzrok i težnja istoričara da se dodvo-re velikašima i dostojanstvenicima, slaveći njihova djela i hvaleći njihove postupke. Ljudi vole da ih drugi hvale, a mnogi opet teže za položajem i bogatstvom bez imalo volje da se sa čestitim ljudima natječu u vrlinama.

Najvažniji je razlog za netačnosti u istorijskom izlaganju nepoznavanje suštine prilika ljudskog društva. Svaki događaj je poseban specificum koji ima svoje osobine i svoje posebne okolnosti i samo onaj koji poznaje bit događaja, prilike u svijetu i njihove uzroke biće u mogućnosti da razlikuje istinu od neistine. Nakon što je naveo još nekoliko absurdnosti kojima su nasjeli mnogi istoričari u svojim djelima, Ibn Haldūn zaključuje:

»Poznavanje zakona koji vladaju ljudskim društvom najbolje je i najpouzdanije sredstvo za utvrđivanje istinitosti istoriskih podataka. S tim se mora biti na čistu prije nego što se pristupi ispitivanju lične pouzdanosti traditora, jer treba najprije utvrditi da li je neka vijest sama po sebi tačna, pa ako se ustanovi da je apsurdna, uzalud je provjeravanje lične ispravnosti traditora.

Kod ispitivanja mogućnosti i nemogućnosti istoriskih događaja princip je da imamo u vidu odnose u ljudskoj zajednici, u kojima se manifestira kultura, i da razlikujemo bitne i prirodne kulturne pojave od nebitnih i nemogućih. Kad smo to izvršili, vrijediće nam to za utvrđivanje tačnosti istoriskih podataka kao neoboriv zakon kod koga ne dolazi u obzir nikakva sumnja, pa kad saznamo za neki događaj, koji se zbio u ljudskoj zajednici, bićemo u stanju prosuditi šta ćemo primiti a šta baciti. To će dakle vrijediti kao sigurno mjerilo pomoću koga će istoričar pri ispitivanju istorijskih zbivanja pronaći pravi put. Eto to je pravi cilj prve knjige ovog našeg djela. Ovaj predmet zaslužuje da se smatra samostalnom znanšću, jer općenito govori o ljudskom društvu, a u pojedinostima raspravlja bitne pojave njegove. Prema tome, ovo je po svojoj prirodi disciplina kao i svaka druga spekulativna ili tradicionalna znanost.«

Ibn Haldūn je svjestan da je ova znanost, koja je rezultat njegova istraživanja i naučnog rada, posve nova i korisna disciplina. To nije, veli on, ni retorika niti politika, premda im je donekle slična. Njemu nije poznato da se iko njom bavio prije njega. I ukoliko dopušta tu mogućnost, on tvrdi da njegovi savremenici ne znaju o tome ništa. Moguće je da su učenjaci starih kulturnih naroda kao što su Haldejci, Sirci, Babilonci, Kopti i drugi obrađivali i taj predmet, ali je znanstveni rad starih kulturnih naroda, izuzev Grka, za nas propao. Istina mnogi nama poznati vjerski i svjetovni učenjaci dotakli su se u svojim radovima ovih pitanja, ali samo uzgred i letimično.

PRVA KNJIGA

Bitnost ljudske kulture i njezine manifestacije, kao što je nomadski i sjedilački život, podjarmljivanje drugih, zarada, privreda, zanati, znanosti i drugo i uzroci tih pojava

U svojoj suštini istorija se sastoji od podataka o prošlosti ljudskog društva, u kome se manifestuje kultura svijeta. Bit kulture odrazuje se u različitim pojavama, kao što je barbarstvo, humanost, plemenska povezanost, razni oblici podjarmljivanja jednih od strane drugih i kao rezultat toga razni vidovi vladavine i države, privreda, znanost, zanati i druge pojave u kojima se javlja priroda kulture.

Čovjek se od ostalih životinja razlikuje naročitim osebinama i dostignućima. To su u prvom redu znanosti i zanati, koji s urezultat umne sposobnosti, po kojoj se čovjek izdiže iznad ostalih životinja.

I postojanje vladara takođe je karakteristika bez koje se ljudsko društvo ne da zamisliti.

Privreda je opet neophodna potreba ljudske zajednice, a njezin razvitak je uvjetovan potrebom za namicanjem hrane. Konačno, u kulturne potrebe ljudi spada i njihov način života kao nomada ili stalno nastanjenih u manjim i većim zajednicama. Na osnovu svega izloženog autor je ovu knjigu podijelio na šest poglavlja:

- I. Ljudsko društvo uopšte, njegova djelatnost i rasprostranjenost po zemlji;
- II. Nomadska ljudska zajednica, plemena i divljaci;

- III. Organizacija vlasti, duhovna i svjetovna vladavina i njezini stepeni;
- IV. Stalno nastanjene ljudske zajednice;
- V. Zanati, privreda i njezini oblici, i
- VI. Znanosti i izučavanje istih.

I. POGLAVLJE

Općenito o ljudskom društvu.

Ovo poglavlje se dijeli na šest dijelova:

a) Nužnost društvenog života kod ljudi

Filozofi to tumače ovako: Čovjek je po svojoj prirodi civilizovano biće. Ljudima je potreban zajednički život, što je istovjetno sa civilizacijom ili kulturom. Čovjek je naime tako konstituisan da je njegov život i opstanak uvjetovan hranom koju on pribavlja pomoću svojih prirodnih sposobnosti i svoje snage. Snaga pojedinaca međutim nije dovoljna da mu pribavi hranu koja mu je potrebna za održanje života. Kad bi mi tu potrebu pojedinca pretpostavili u najmanjoj mogućoj mjeri, na primjer u vidu dnevnog obroka pšenice, opet bi bila potrebna saradnja više pojedinaca da se taj obrok samelje, umijesi i ispeče. Svakoj od ove tri radnje potrebna su pomagala i sprave koje se mogu pribaviti jedino pomoću raznih zanata, kao što je kovački, tesarski i lončarski. Kad bismo pretpostavili da čovjek tu količinu pšenice jede u zrnu, ukazuje se potreba drugim radnjama, kojih ima više od spomenutih, pa da on taj obrok pribavi. Potrebno je naime zrnje posijati, požeti i ovrijeći, a svaki taj posao traži mnogo više sprava i zanata nego u prvom slučaju. Nemoguće je zamisliti da sve te poslove ili bar neke od njih savlada pojedinac pa je potrebno udruživanje snaga više individua da bi se pribavila dnevna hrana pojedincu i zajednici. Međusobnim pomaganjem pribavi se potrebna količina za nekoliko puta više osoba.

Pojedincu je potrebna pomoć zajednice i za samoodbranu. Ima dosta životinja mnogo jačih od čovjeka i, kako među njima vlada instiktivno neprijateljstvo, priroda je svaku od njih oboružala organima potrebnim za odbranu. U naknadu za to čovjek je obdaren razumom i rukama. U službi razuma ruke obavljaju razne obrte koji čovjeku pribavljaju potrebna sredstva i na taj način ruke kod čovjeka zamjenjuju stanovite organe kod životinja koji su im potrebni za održanje života.

Ali i pored svih sredstava bijedni čovjek nije u stanju da se suprotstavi životinji, naročito zvijeri, niti on sam može pribaviti potrebno oružje niti se sam može njim služiti. Iz izloženoga se vidi da je čovjeku za pribavljanje hrane kao i za samoodbranu potrebna pomoć individua iste vrste, jer bi bez tog bio nemoguć opstanak ljudskog roda. Prema tome je zajednički život ljudi kategorična potreba za njihov opstanak i to je eto značenje izraza »kultura« ili »civilizacija«.

Ljudsko se društvo dakle sastoji od više individua koji žive u zajednici, ali kako su ljudi po svojoj prirodi životinje, a relativno raspolažu istim mogućnostima, potreban je neko ko će nad njima bdjeti i štiti pojedince da ne bi bio izvrnut nepravdi od strane drugog. Taj »neko« mora opet biti jedan iz zajednice koji ima moć, silu i snagu kojom će štiti jednog protiv nasilja drugog. U tome se dakle sastoji vlast, koja očevidno i nužno po samoj prirodi pripada čovjeku, a ukoliko se ta pojava zapaža i kod nekih životinja, kao kod pčela i skakavaca, to je samo rezultat instinkta, a ne razuma niti političke svijesti.⁹⁾

⁹⁾ Dajući istorisko društvenu analizu postanka države Ibn Haldūn ne ide do kraja. On ne ulazi u ispitivanje suštine vladaoca kao pretstavnika državne sile. Ova ograničenost pisca uslovljena je sredinom i vremenom u kome je živio. Na drugom mjestu govoreći o istoriskom razvoju te ustanove on se u svojoj analizi približuje naučnoj istini, ali u prilično neodređenoj formulaciji.

Ibn Haldūn pobija tvrdnju nekih filozofa da je postojanje vlasti uvjetovano objavljenom vjerom, jer brojni narodi na zemlji imali su i imaju države i razne institucije a da nisu ispovijedali kakvu od Boga objavljenju vjeru.

b) Naseljeni dio zemlje, rašće, rijeke i podjela na pojaseve

Ovo poglavljije govori o zemaljskoj kugli koja poput »bobe grožđa« pliva po morskoj površini usljed toga što se morska voda povukla sa nekih dijelova zemaljske površine. Ovdje se Ibn Haldūn drži poznatog nam Ptolemejevog geocentričnog sistema. On zamišljenim linijama dijeli naseljeni dio zemaljske površine na sedam pojasova (الاقالم السبعة). Samo polovina zemaljske kugle strši iznad morske površine, a tek jedna četvrtina je naseljena. Ekvator dijeli zemaljsku kuglu na dvije jednake polutke. Od Ekvatora do jednog i drugog pola ima po 90 stepeni. Naseljeni dio zemaljske površine seže samo do 64 stepena na sjever i jug, jer je život iznad te granice nemoguć na sjeveru usljed studeni, a na jugu zbog vrućine.

Poslije toga pisac opisuje mora, pa zatim rijeke, od kojih kao najveće ističe Nil, Eufkrat, Tigris i Amudarja.

Usljed klimatskih prilika gustoća stanovništva nije svuda jednaka. Tako je najnaseljeniji treći, četvrti i peti pojas, dok su prvi i drugi te šesti i sedmi slabije naseljeni. Na koncu je svaki od sedam pojasova opisao detaljno.

c) Klima, njeno djelovanje na boju ljudi i druge pojave

Budući da je podneblje trećeg, četvrtog i petog pojasa najumjerenije, tamo je najnormalniji razvitak znanosti, zanata i graditeljstva. U tim krajevima najbolje uspijeva ljudska hrana i voće i najpovoljnije se razvijaju životinje. Tamošnji su stanovnici najprirodnije tjelesne konstrukcije, boje kože, ćudi i vjerskog života. Za svoje stanovanje prave oni veličanstvene građevine od umjetnički isklesana kamena i pri tom iskorišćuju razne sprave i pomagala. Oni imaju organizovane države, razvijenu političku svijest, velike gradove, naprednu poljoprivredu, zanate i drugo. U tim krajevima obiluje rudno blago, zlato, srebro, željezo, bakar, kalaj i kositer, a u međusobnom poslovanju služe im dvije plemenite kovine i u svemu su umjereni.

Nasuprot tome stanovnici prvog, drugog, šestog i sedmog pojasa u svakom pogledu zaostaju za spomenutim. Oni prave sebi kuće od blata i trstike, hrane se prosom i zeleni, odijevaju se u lišće i životinjske kože, a većinom su goli. U tim zemljama uspijeva neobično voće, a u međusobnom saobraćaju ne poznaju dvije plemenite kovine nego se pri tome služe bakrom, željezom ili životinjskim kožama. Tamošnji stanovnici žive u primitivnim prilikama. Tako se za Sudance, stanovnike prvog zemaljskog pojasa, tvrdi da stanuju po špiljama i lugovima, da se hrane zeleni i da su divlji i ljudožderi. Slično se tvrdi i za Slavene. Uzrok tome treba tražiti u činjenici što ti narodi ne žive u umjerenom podneblju pa se njihova tjelesna konstrukcija i njihove duševne osobine približuju životinjskim, a razmjerno tome se udaljuju od ljudskih. Ovim je narodima nepoznata vjerska ideja, a znanostima kod njih nema traga.

Naivni genealozi, koji ne poznaju prirodni tok stvari, tvrde da su Sudanci zbog toga crni što je Noe prokleo svoga sina, a njihova praoca Hâma. Pri tome oni gube iz vida uticaj sunčane toplote na podneblje i živa bića, što je uzrok da su stanovnici prvog i drugog zemaljskog pojasa crni, a šestog i sedmog bijeli, plavih očiju i kose. Stanovnici trećeg, četvrtog i petog pojasa, logično, stoje u ovom pogledu na sredini.

Da podneblje utječe na tjelesne osobine ljudi, dokaz je i to što potomci crnaca koji žive u umjerenom pojasu tokom vremena pobijele kao što potomci bjelaca u žarkim krajevima dobiju crnu boju kože. Genealozi misle da se ljudi razlikuju samo svojim porijeklom, a ne uzimaju u obzir da tu djeluje još i klima, navike, običaji itd.

d) Djelovanje klime na ljudski karakter

Nama je poznato da su pripadnici crne rase površni, lakomisleni, svaki ih takt pobuđuje na igranje i glupi su. Uzrok tim pojavama leži u pretjeranoj vrućini njihova podneblja, jer, ako promatramo stanovnike hladnih krajeva, opazićemo kod njih sasvim suprotne duševne osobine.

e) Ekonomsko stanje i njegov uticaj na tjelesni i duševni razvitak ljudi

Nisu svi krajevi na zemlji jednako plodni pa stoga ni svi stanovnici zemaljske površine ne žive u jednakim materijalnim prilikama. Tako stanovnici plodnih krajeva imaju u izobilju žitarica, mahunjača, voća i mirodija, dok u pustinjским krajevima ne uspijeva ništa pa se tamošnji stanovnici hrane djelomično ili isključivo mlijekom i mesom. Ovi ljudi su izrazitije boje kože, čisteg tijela i savršenije i ljepše tjelesne građe, moralni su i oštromni. O tome se može osvjedočiti svako ko to proučava. Obilna hrana producira u tijelu suvišnu vlagu od koje se stvaraju nepotrebne materije i nezdravi elementi usljed čega nastaje nezdrav izgled i disharmonija tijela. Isparavanje suvišne vlage dopire do mozga, usljed čega nastaje glupost, nehaj i abnormalnost. Uzmimo pred oči pustinjske životinje, kao gazelu, noja, srnu, žirafu, divljeg magarca i divlje goveče, pa ih uporedimo sa njihovim srodnicima iz plodnih i bujnih krajeva, pokazaće nam se velika razlika u krasoti kože, ljepoti izgleda i lika i u razmjeru organa i ošttrini osjetila koja svojstva rese divlje životinje. Ta upadna razlika između jednih i drugih posljedica je načina života i ishrane. Isti taj uzrok nužno daje jednake rezultate i kod ljudi pa su stanovnici plodnih i bogatih krajeva većinom glupi i nezgrapne tjelesne konstrukcije. Stanovnici bogatih krajeva Sjeverne Afrike nisu ni izdaleka oštromni, okretni i za nauku sposobni kao žitelji Pirinijskog Poluostrva koji oskudijevaju u masnoćama i hrane se prosom.

Veliku ulogu kod ishrane igra i način pripravljanja hrane. Gradsko stanovništvo je u tom pogledu mnogo naprednije od seoskog i posljedice toga jasno se opažaju na njihovu tijelu.

Kvalitet i kvantitet hrane ne djeluje samo na razvoj tjelesnih i duševnih sposobnosti, nego to ima uticaj i na vjerski život ljudi, jer oni koji žive u izobilju manje su pobožni od onih koji žive u oskudici. I kod stanovnika istog grada manifestuje se ta pojava prema tome kako se pojedini građani hrane.

Gradsko i seosko stanovništvo koje živi u izobilju mnogo brže strada u oskudnim godinama negoli ono koje se već naviklo na oskudicu. To dolazi odatle što su probavni organi kod ljudi koji žive u obilju privikli na veći kvantum i bolji kvalitet hrane, pa u slučaju nestašice ne mogu da se priviknu na količinom oskudniju hranu. Prema tome uzrok propasti ljudi u ovom slučaju nije glad koja se nanovo pojavila, nego li obilje na koje se je organizam tih ljudi od prije navikao.

Kod ishrane navika ima odlučujuću riječ. Ljudski organizam koji se je privikao na stanovitu hranu teško je zamjenjuje drugom. Nekad se čovjek može postepeno naviknuti na gladovanje. Mi imamo prilike da čujemo vrlo čudne stvari o

ljudima koji mogu dugo gladovati. Pisac je lično vidio čovjeka koji je neprekidno gladovao više od 40 dana. No kako god se čovjek na gladovanje može priviknuti samo postepenom vježbom, isto se tako na normalno uzimanje hrane može vratiti samo istim putem, jer nagli prelaz u jednom i drugom slučaju dovodi neminovno do katastrofe.

Hrana odlučno utječe ne samo na tjelesnu konstrukciju čovjeka nego i na razvoj njegovih duševnih sposobnosti i njegov karakter. Uzimanje hrane u manjoj količini mnogo povoljnije utječe na tijelo negoli preopterećivanje tijela hranom, jer gladovanje čisti tijelo od suvišnih materija koje negativno djeluju na tijelo i razum, kao što s druge strane hrana omogućuje tijelu opstanak.

f) Slijedi opširno poglavlje o ljudima koji po svojoj prirodi ili vježbanjem mogu saznati tajne.

II. POGLAVLJE

Forme društva: nomadi, poljodjelci, građani i divljaci

Kako pojedinac nije u stanju da pribavi sve što mu je za život potrebno, zajednica od više individua formira se na razne načine da zajedničkim radom osigura životne potrebe pojedinca. U početku se nastoji smoci ono što je za život najpotrebnije, a tek kasnije se javlja težnja za onim što mu nije tako prijeko potrebno kao i za raskoši.

Neke ljudske zajednice bave se poljodjelstvom a neke stočarstvom i goje goveda, ovce, koze, pčele, svilenu bubu i tako dalje. Obje moraju da žive na prostranim područjima gdje ima zemlje za obrađivanje i paše za životinje. Oni prave kuće od životinjske dlake (šatore), og granja i blata bez ikakva uređaja, samo da bi se imali gdje od sunca skloniti. Neki stanuju u špiljama i pećinama. Hranu priređuju na vrlo primitivan način. Ako se članovi zajednice bave poljoprivredom onda oni žive sjedilačkim životom, a ako im je zanimanje stočarstvo prisiljeni su da žive kao nomadi, da bi za svoja stada imali paše. Kako su za izdržavanje goveda i ovaca potrebni prostrani pašnjaci i pitka voda, nomadi ne zalaze duboko u bezvodne stepe i pustinje. Međutim, nomadi koji se bave uzgajanjem deva ne mogu živjeti u krajevima gdje se uzgajaju ovce i goveda, jer devi takva paša nije dovoljna. Ona se po svojoj prirodi hrani pustinjским trnjem, pije slanu pustinjsku vodu i, da bi izbjegla hladnoću, sklanja se u žarku pustinju. Osim toga devi je jaka vrućina potrebna i kod ždrijebljenja, jer je to životinja koja se kod rađanja mladih najviše muči pa joj je tada potrebna jaka vrućina. Budući da se pustinjski Arapi bave odgajanjem deva, oni su po prirodi svog zanimanja najizrazitiji nomadi.

Primitivan način života s početka je nuždan za zemljoradnike i stočare i njihov zajednički rad usmjeren je na osiguranje samo najneophodnije hrane, stana i odjeće. Kada ovakvo društvo nakon izvjesnog vremena stekne više životnih sredstava nego što je za najobičniji život potrebno, daće mu to povoda da se stalno naseli i da svojinu stalno povećava. Oni će pribavljati hrane više nego što im je potrebno, nastojeće da im odjeća bude ukusnija, praviće prostranije stanove i osnivaće gradove. Vremenom će se njihove životne prilike stalno poboljšavati i javiće se raskoš u hrani, odjeći, gradnji stanova, namještaju i posuđu. Tako eto nastaju veća naselja i gradovi, čiji se stanovnici bave zanatima i trgovinom pa im prihodi stalno rastu, a njihove životne prilike se mijenjaju prema njihovom bogatstvu.

Jasno je dakle da je seoski način života preduslov za razvitak građanskog, a grubost je preteča građanske finoće. Seljaku stalno pred očima lebdi želja da smogne sredstva kako bi mogao živjeti u istim prilikama kao i građanin, ali građanin redovno ne želi da živi kao seljak. Ako ispitamo porijeklo najprvih stanovnika koga bilo grada, ustanovićemo da su oni mahom naseljeni iz okolnih krajeva i sela i da su postepeno napustili seoski način života i odali se građanskoj udobnosti i raskoši.

Konačno valja napomenuti da se seosko i gradsko stanovništvo i samo u sebi diferencira, jer seoske zajednice se međusobno razlikuju, kao što se razlikuju i gradovi po broju stanovnika i njihovom kulturnom nivou.

Primitivno društvo rese neke vrline koje kod kulturnog društva iščezavaju. Čovječija je duša naime prvobitno tabula rasa koja prima dobre i loše vanjske utiske i ukoliko je jači uticaj jednih, u tom je razmjeru slabiji uticaj drugih. Kako je gradsko stanovništvo svojim načinom života odano užitku, raskoši, pohlepi za sticanjem imetka i zadovoljenju strasti, karakter je njegov izvrnut opasnosti da se pokvari i steče naklonost prema zlu u riječi i djelu. Seljak je zaokupljen brigama oko pribavljanja najnužnijih životnih potreba i on ni izdaleka nije izvrnut toj opasnosti pa na njegovu dušu zlo ne djeluje u onoj mjeri kao kod građanina. Kasnije će biti utvrđeno da je građanski život vrhunac kulturnog razvoja i da konačno vodi do moralnog rasula.

Seosko stanovništvo je i hrabrije od gradskog. Gradsko stanovništvo stalno živi u miru, izobilju i raskoši, a zaštitu svoga života i imetka povjerava svojim vlastodršcima, pa goloruko živi u gradskim bedemima, spokojno i bez uznemirivanja. Takav način života teče s koljena na koljeno dok muškarci ne postanu kao žene i djeca za koje se skrbe drugi, i tako im shvaćanje pređe u narav. Seosko stanovništvo naprotiv živi u manjim grupama, raštrkano, bez zaštitnika i gradskih zidina brinući se samo za svoju odbranu i pouzdavajući se samo use, uvijek pod oružjem, stalno u strahu i na oprezu. Takav način života seljaka očeliči i hrabrost postane njegova karakterna crta. Spomenute razlike u karakteru seoskog i gradskog stanovništva mogu se uočiti svagdje i u svakoj prilici. Čovjek je čedo naravika, a ne prirode i ono na što se on navikne čini njegovu ličnost.

Stroge mjere pod kojim živi gradsko stanovništvo negativno djeluju na njegovu hrabrost. Kako je poznato, čovjek ne može raditi što ga je volja i potčinjen je vlasti malog broja ljudi koji društvom upravljaju. Ako je vlast blaga i pravedna, osjećaj hrabrosti se nesmetano razvija i postaje karakterna crta ljudi. U slučaju kad se vlast vrši nasilnim putem i terorom, strah će skršiti otpornu snagu potčinjenih i oslabiće svojstvo hrabrosti. Stroge kazne obeshrabruju pojedinca i razvijaju u njemu osjećaj ništetnosti. Tako i kazne koje se pri obuci primjenjuju na djeci negativno djeluju na njihovu psihu. Poznata je činjenica da su studenti, koji kroz dug niz godina studiranja provedu u potčinjenom položaju prema svojim nastavnicima, obično strašivice.

Gradsko stanovništvo od međusobnog nasilja zaštićuje vlast, ukoliko ona sama nije nasilna; dok gradski bedemi pružaju mu sigurnost protiv vanjskog neprijatelja. Kod seoskog stanovništva sporove rješavaju njihove starješine koje oni poštuju i čijim se odredbama pokoravaju. U slučaju da neko pleme bude napadnuto od drugoga, braniti ga mogu samo njegovi članovi koji su vezani krvnim srodstvom, jer je svijest o krvnoj vezi usađena u ljudsku narav. Taj se osjećaj manifestuje u

težnji da se bližnjem pomogne i da se zaštiti od nepravde. Ukoliko je zajednička svijest (العصية), jača, osjećaj solidarnosti među suplemenicima je čvršći. Ako dakle društvo nije vezano zajedničkom sviješću, neće ono biti u stanju da se održi.

Čistoća porijekla nalazi se samo kod pustinjskih Arapa, jer oskudica i nevolja u kojoj žive pustinjska arapska plemena služi im kao zaštita protiv priliva stranog elementa, pa su tako u stanju da očuvaju svoju krvnu čistoću. Ona pak plemena koja žive u plodnim krajevima i u susjedstvu sa drugim narodima nisu u stanju da tu čistoću sačuvaju, jer se miješaju među se i izloženi su stalnom prilivu stranaca.

Vodstvo u plemenu drži obično u rukama jedna familija koja spada u pleme i čiji su članovi povezani tješnjom rodbinskom vezom. Budući da se čovjek nerado pokorava drugom, vlast se na suplemenicima može steći samo silom, a sila dolazi do izražaja samo kao rezultat zajedničke svijesti. Na taj se način stvara i teokratska i svjetovna vladavina.

Od svih ljudskih zajednica barbari su najsposobniji da se domognu vlasti nad drugim. Prije je istaknuto da je život u pustinji izvor hrabrosti, pa je logično da je divlje stanovništvo pustinje hrabrije od drugoga. Ako se divlje pleme nastani u plodnim krajevima i oda se udobnom životu, smalaksće njegova hrabrost u omjeru u kome se smanji barbarstvo. Ista se ova pojava zapaža i kod divljih životinja koje dođu u bliži kontakt s ljudima. Promjena životnih prilika i kod njih modificira prirodu.

Suverenitet je rezultat zajedničke svijesti. Prvi stepen vlasti je starješinstvo. To je gospodstvo kome se ljudi dragovoljno pokoravaju, ali takav starješina ne raspolaze silom pomoću koje bi mogao provoditi svoje odredbe. Kad glavar jedne zajednice postigne ovaj prvi stepen vlasti i zatim mu se pruži prilika da se domogne sile, neće on tu priliku propustiti, jer je to konačni cilj njegov. Taj cilj on opet može postići jedino pomoću zajedničke svijesti, koja će mu omogućiti prvenstvo, iz čega slijedi da je suverenitet konačni cilj zajedničke svijesti.

U slučaju da u jednom plemenu ima više uglednih familija, mora jedna između njih biti jača od svih, podvrgnuti ih svojoj vlasti i tako stvoriti od njih veću zajednicu, jer bi u protivnom slučaju nastalo rasulo. Kad je takva veća zajednica formirana, nastojaće ona da podjarmi drugu, susjednu, koja se agresiji može suprotstaviti samo jednakom silom. U slučaju uspješne odbrane, obje će se zajednice samostalno razvijati. Na taj način žive mnoga plemena, raštrkana po svijetu. Ako se pak napadnuto pleme nije u stanju oduprijeti navali susjednoga, ono će ga podjarmiti i na taj će se način stvoriti moćnija zajednica koja će se postepeno razviti u državu. Ovako ojačana zajednica u stanju je srušiti i susjednu državu ako je ova dospjela u stadij starosti. U drugom slučaju, tim svježim nadošlim elementom može se ta država regenerirati.

Kada jedno pleme, zahvaljujući plemenskoj solidarnosti, zavlada susjednom državom, participiraće njegovi pripadnici u blagostanju i svim pogodnostima u kojima su živjeli prijašnji državljani. U slučaju da državi ne prijete kakva vanjska opasnost, novi državljani će nastojati da u svim životnim prilikama oponašaju prijašnje pa će se odati lagodnom životu i raskoši. Njihovi potomci, koji se u takvim prilikama rode, još će dalje ići u tom pravcu te će tako zajednička svijest potpuno zamrijeti i mekoputan život će takvu zajednicu konačno dovesti do propasti.

Podložnost u kojoj živi jedno, potčinjeno pleme može otupiti i skršiti njegovu zajedničku svijest, jer već sam život u podređenom položaju posljedica je nedostatka zajedničke svijesti. Ovaka zajednica nije u stanju ni braniti sebe, a kamoli da je u stanju stvoriti državu. Zajednička je svijest jedino sigurna osnova samoodbrane i državotvorne misli, jer ako nje nema, ništa u tom pravcu ne može biti ostvareno. Podložnost se nekad manifestira i u plaćanju danka, jer samo zajednica koja nije u stanju da se suprotstavi sili pristaje da plaća danak, kako bi na taj način izbjegla potpuno uništenje.

Vrline u jednom narodu povoljno djeluje na razvitak državotvorne misli a poroci nepovoljno. Ljudi se po svojoj prirodi udružuju u državnu zajednicu da bi zajedničkim nastojanjem osigurali ono što je za njih dobro i da se zaštite od zla. Prema tome je čovjek u dubini svoje prirode više naklonjen dobru negoli zlu, jer je zlo posljedica u čovjeku usađenih životinjskih sila, dok je naklonost prema dobru dirigovana razumom. Kako opet sposobnost za vlast i politiku pripada isključivo čovjeku kao razumnom biću, njegova sklonost prema dobru pogoduje političkom i državnom razvitku. Moral je prema tome važan faktor političke vlasti kod ostvarenja ciljeva koje država ima da ispuni. Moralno rasulo jedne zajednice siguran je znak propasti njezine političke samostalnosti.

Potčinjeni u svojim postupcima u svakom pogledu oponašaju svoje gospodare. To dolazi odatle što je čovjek sklon da u onome kome je on podređen gleda nešto savršenije pa mu se pokorava iz poštovanja prema njegovu savršenstvu, zavaravajući na taj način sama sebe da to ne čini zbog prirodne nadmoćnosti njegove. To se mišljenje kod podređenog postepeno razvije u uvjerenje i on onda nastoji da svoga pretpostavljenog oponaša u svim prilikama. Isti je psihološki razlog što djeca nastoje da oponašaju svoje roditelje, civili vojnike i tako dalje. Tako i jedan narod, koji padne pod vlast drugoga, nastoji da u svim životnim prilikama oponaša svoje gospodare i na taj način sve više zamire. To zamiranje konačno skrši životnu snagu podjarmljenog elementa i ubije u njemu svaku nadu i polet za život. Težnja za životom međutim povoljno djeluje na razvoj životne snage, koja se manifestuje u nagonu za stvaranjem potomstva, pa kad usljed podređenosti i nepovoljnih materijalnih prilika taj nagon opadne, podređeni element će izgubiti otpornu snagu i postati plijenom svakog napadača. Da život u ropstvu uništava životnu snagu, dokaz nam je i to što se zvjerad i divlje životinje ne plode ako žive zatvorene u krletci kao zarobljenici ljudi. Kako će se u ropstvu razmnožavati čovjek koji je po svojoj prirodi određen da gospodari zemljom?! Ovdje se kao primjer mogu navesti Perzijanci kojih je za vrijeme prvih arapskih osvajanja bilo veoma mnogo i koji su tada imali organizovanu vojsku, a kad su potpali pod arapsku vlast, njihov broj je jako opao.

III. POGLAVLJE

Razne vrste vladavine i državni položaji

Ovdje je pisac opširno izložio razne oblike teokratskih i svjetovnih državnih tvorevina, državne položaje i njihove funkcije. U pojedinim otsjecima ovog poglavlja izneseni principi mogu se rezimirati kako slijedi:

Već je rečeno da se država stvara pomoću zajedničke svijesti, koja razvija borbeni duh i požrtvovanost. Vlast pribavlja ljudima svakojaka dobra pa se oni stoga za nju otimaju, tako da se do nje dolazi skoro bez izuzetka samo pomoću sile.

Generacije koje žive u vrijeme kad se vlast u rukama jedne zajednice ustalila nemaju pojma koliko je stalo truda i žrtava dok se državotvorna težnja ostvarila.

Država je sastavljena od više krvnih zajednica među kojima je jedna jača od svih ostalih pa sve ostale sebi podvrgne i potčini. To je način na koji se stvaraju države i podjarmljuju narod. Tajna ovog procesa leži u tome što se plemenska zajednica stvara od elemenata baš kao i fizičko tijelo i ostvariće se samo onda ako jedan od osnovnih njezinih elemenata nadvlada druge. Tako će najjača plemenska ćelija oko sebe sjediniti sve ostale u jednu plemensku zajednicu kojom će upravljati ličnost koja se najviše istakne u porodici, koja stoji na čelu najjače plemenske ćelije. Ljudsko društvo mora imati političko vodstvo koje će njim upravljati u ostvarenju negovih zajedničkih potreba. Ako na jednom području živi više plemenskih zajednica, teško će se tu uspostaviti jedinstvena država zbog centrifugalnih težnji koje djeluju u svakom plemenu.

Kada se neka vlast tek osniva, ljudi joj se pokoravaju samo prisilno, jer im je neobična i nisu se na nju privikli. Tek kad prođe više generacija ljudi se postepeno naviknu na pokoravanje predstavnicima vlasti i bore se za njih kao za svoje vjersko osvjedočenje. U tom stadiju zajednička svijest zamre i vlast se održava pomoću oružane sile koja nema ništa zajedničko sa tom svijesti. Teritorijalna rasprostranjenost jedne države ovisi o broju njezinih stanovnika koji daju ratnike u svrhu državne odbrane.

Kada jedan narod dođe do svoje države, pastiće mu u ruke sva dobra minule vlasti i on će nastojati da u svim životnim potrebama i prilikama slijedi svoje prethodnike. Kasniji naraštaji će u raskoši ići dalje sve dok ne postignu najveću moguću granicu. Uživajući blagodati materijalnog bogatstva, zanemariće napore koje su njihovi pretci ulagali oko osnutka države i odaće se mirnom, lagodnom i ugodnom životu. Takav način života vremenom će dovesti do zamiranja požrtvornosti i pregalštva i opadanja zajedničke svijesti pa će se u državi javiti znaci slabosti i opadanja. Udoban život državljana izazvaće poremećaje u njihovim materijalnim prilikama kao što će se negativno odraziti na finansijskoj i obranbenoj snazi države, na kojoj će se početi javljati simptomi starosti.

Obično se događa da prva generacija koja je stvorila državu živi oskudnim i prostim životom, druga će već odaje udobnijem, a treća potpuno utone u lagodan i bezbrižan život pa će se na državi javiti znaci starosti usljed čega će ona u prvom danom momentu postati plijen napadača.

Kada život u naseljima sa brojnim življem dovede do raskoši u hrani, odjeći, namještaju, posuđu, gradnji stanova i raznim životnim potrebama, urodiće to procvatom raznovrsnih zanata kojima je cilj da zadovolje težnju za užitkom i udobnim životom pa će primitivni način života postepeno isčeznuti i zamjeniti ga razvijeniji i finiji. U ovom slučaju važnu ulogu igra i nastojanje ljudi da u načinu života oponašaju stanovnike prethodne države. Razvitak građanskog života posljedica je dakle težnje za udobnosti, a udobnost je opet rezultat bogatstva i blagostanja koje donosi vlast.

U početnom stadiju blagostanje potencira snagu države. Čim jedan narod dođe do vlasti i počne živjeti udobnim životom, povećaće se natalitet i tako će zajednica ojačati. Pored toga i priliv stranog elementa koji živi u okviru države povećaće broj žitelja. Na taj se način potencira brojčana snaga naroda sve dok se na državi ne počnu javljati simptomi starosti, (što će se odraziti na opadanju stanovništva), koje će trajati sve do njezine propasti.

Država tokom svoga života dolazi u razne faze. Prilike su u državi izvrgnute stalnoj promjeni pri čemu se mijenja i karakter vladajućeg elementa, jer se karakter izgrađuje kao rezultat prilika. Općenito se može uzeti da država u svom životu ima pet stadija:

1. Period stvaranja države u kome je njezin vladalac uzor svoga naroda i koji dijeli vlast sa drugim;

2. Period prisvajanja suvereniteta u kome vlastodržac svim sredstvima nastoji da se dočepa apsolutne vlasti;

3. Period mira i blagostanja. U ovom razdoblju vlastodržac raspolaže sa svim državnim prihodima pa nastoji da svoje ime ovjekovječi monumentalnim građevinama i osnivanjem velikih gradova, stvara moćne i dobro opremljene vojske, kojim imponira prijateljima i zastrašuje neprijatelje. Ovo je vrhunac despotizma;

4. Period u kome vlastodržac nastoji da provodi dane u miru trudeći se da u svemu oponaša svoje pretšasnike;

5. Period rasipništva u kome vladalac pliva u vodama svojih strasti uzimajući za saradnike ljude koji nemaju pojma o vođenju državnih poslova. Prekomjerni izdaci na raskoš onemogućće mu držanje dobro opremljene vojske, pa će se na državi javiti znaci starosti dok je kronična bolest konačno ne uništi. Kao što se na životinjskom organizmu jave znakovi starosti i kronične bolesti kojima nema lijeka, tako isto i državni organizam vremenom oboli i na njemu se jave neizlječivi simptomi starosti. Znaci slabosti najprije se jave na odbranbenoj sili, a poslije toga na privrednoj snazi države.

Spomenici materijalne kulture koji se manifestuju u monumentalnim građevinama i državni izdaci ogledalo su materijalne moći države. Za velike građevine, akvadukte, mostove, piramide i drugo potrebna je materijalna snaga i mnogobrojni radnici koje može pribaviti samo moćna i prostrana država. Prema tome u monumentalnim građevinama jasno se vidi materijalna snaga vlasti koja ih je podigla, pa je potpuno suvišno pretpostavljati da su te građevine podizali nekakvi ljudi koji su nerazmjerno bili viši od današnjih. Ljudi su u svim vremenima manje više jednake tjelesne veličine i posve je iluzorno nasijedati izmišljotinama kojima se nastoji veličinu građevina dovesti u direktnu vezu sa tjelesnom veličinom i snagom pojedinaca.

IV. POGLAVLJE

Gradovi i ostala ljudska naselja

Nakon osnutka države ljudi osnivaju gradove. U osnivanju gradova manifestuje se jedna od težnja civilizacije koja je primitivnom društvu nepoznata. Ova se težnja javlja tek onda kad jedna zajednica počinje živjeti mirnim i udobnim životom. Kako gradske zidine, velike zgrade i monumentalne građevine služe isključivo za javne svrhe, a ne zadovoljavaju lične potrebe pojedinca, ljude treba primorati silom i mamiti ih dobrom nagradom da bi sudjelovali na izgradnji takovih objekata.

Podizanje utvrđenih gradova počima odmah nakon osnutka države iz dva razloga: prvo što državotvorna zajednica nakon teških napora oko osnivanja države nastoji da živi mirnijim i udobnijim životom koji će joj omogućiti napredak do višeg kulturnog stepena.

Drugi razlog leži u potrebi da se novo osnovana politička tvorevina lakše zaštiti od vanjskih i unutarnjih neprijatelja. Velike gradove i monumentalne građevine u stanju je podizati samo jaka država, koja raspolaže velikom radnom snagom i raznim sredstvima. Prema tome su ovakvi radovi uvijek srazmjerni snazi države, a među tim radovima ima i takvih na čijem su ostvarenju radile kroz dug niz godina mnoge generacije.

Kako gradovi služe za stanovanje velikog broja ljudi, pri njihovu osnutku treba voditi računa da se stanovnici što je moguće bolje zaštite od svake eventualnosti i da što bolje budu zadovoljene njihove potrebe. Prema tome gradove treba podizati na teško pristupačnim mjestima i zaštititi ih bedemima, kanalima ili riječkama. Pored toga treba voditi računa i o zdravstvenim prilikama područja gdje se grad osniva i atmosferskim okolnostima u tom kraju. Pitka tekuća voda ili zdravi izvori, plodna polja i pašnjaci te šume koje služe za opskrbu stanovništva drvetom spadaju u osnovne potrebe za opstanak gradskih naselja. Ako je okolica grada još naseljena brojnim stanovništvom koje je krvnom vezom vezano za gradsko, onda je sigurnost još veća. Svako veće naselje, pri čijem se osnutku ne uzimaju u obzir navedene okolnosti, osuđeno je na propast.

Kako su prvi stanovnici gradskih naselja, primitivni, pri gradnji svojih stanova upotrebljavaju oni najprostiji materijal i njihove se zgrade ne razlikuju od seoskih. Tokom vremena broj stanovnika se povećava, radne snage sve ima više i pri izboru građevinskog materijala javlja se težnja za sve solidnijim i ukusnijim dok se u tom pravcu ne dođe do savršenstva. Kada poslije toga stanovništvo počne opadati, smanjuje se i broj radnika, a i građevni materijal je oskudniji dok se najposlije ne počne podmirivati iz napuštenih zgrada te grad po malo posve propadne.

Gradovi se razlikuju po bogatstvu, a promet u gradovima se ravna prema broju pučanstva. Već je prije dokazano da pojedinac nije u stanju nabaviti sebi sve što mu je za život potrebno, nego je zato potrebna saradnja više pojedinaca. Međutim, količina životnih potreba, na primjer hrane, koju proizvede jedna grupa ljudi svojim zajedničkim radom nekoliko puta nadmašuje njihovu životnu potrebu, pa će se od viška proizvodnje prirodno trošiti za osiguranje udobnijeg života ili će se izvoziti u susjedne krajeve što će doprinijeti gomilanju bogatstva kod građana.

Budući da je zarada vrijednost rada, povećanjem rada nužno će se povećati i zarada, pa će to omogućiti udoban i raskošan život u raznim pravcima, što će opet rezultirati razvojem i usavršavanjem zanatstva. Postepeno će potražnja rada i zanata porasti usljed čega će se promet među gradskim stanovništvom povećati i na taj način će se nagomilati bogatstvo. Povećanjem gradskog življa stalno će se povećavati radovi i zarada, a konsekventno tome i udobnost u životu. Što god je dakle jedan grad civilizovaniji, svi slojevi njegova stanovništva će živjeti udobnijim životom. Gomilanje bogatstva naročito rapidno napreduje u onim gradovima u kojima je sjedište centralne državne uprave, jer su tu najpogodnije prilike za zaradu.

Cijene u gradovima mogu biti više i niže. Cijene najosnovnijih životnih potreba, kao na primjer žita, obično su niske usljed viška u proizvodnji, dok su cijene manje potrebnih artikala visoke stoga što je proizvodnja manja, a potražnja usljed razvijenog načina života veća. Tri su glavna razloga za skakanje cijena uslugama: 1) Velika potražnja koju izaziva kulturni razvitak; 2) mogućnost zarade i 3) stalan porast onih koji svojim prohtjevima nastoje da udovolje.

Kada se jedna društvena zajednica oda udobnostima života, to će neminovno dovesti do rafiniranja ukusa u svim životnim potrebama pojedinaca. To će stanje pro-uzrokovati rasplamsavanje strasti i stalnu težnju za novim potrebama koje se nikakvom zaradom neće moći pokriti. Ova će činjenica negativno djelovati na duhove, koji će u nedostatku dovoljne zarade sègnuti za nedozvoljenim, nastojeći da svojim potrebama udovolje na koji bilo način, ma i nečastan i nemoralan. Ovakav postupak će nužno izazvati poremećaj u društvenom životu jedne zajednice pa je njezina propast neminovna. Iz ovog slijedi da je civilizacija konačni stadij ljudskog društva.

V. POGLAVLJE

Zarada i zanati kao sredstva osiguranje životnih potreba

Poznato je da je čovjeku po njegovoj prirodi kroz cijeli život potrebna hrana. Kao najplemenitiji stvor čovjek je sebi prigrabio sva materijalna dobra svijeta i ono što prisvoji ne prepušta drugome bez naknade. Čim se čovjek osovi na noge i opaše snagom trudiće se da privređuje da bi tim osigurao ili najpotrebnija sredstva za život ili da pribavi još i višak. Dvije plemenite kovine, srebro i zlato, služe kao mjerilo vrijednosti svake vrste imetka i one su prava zarada i zaliha. Imetak čovjek stiče ili stalnim radom ili obradom materijala u čiju vrijednost, pored vrijednosti materijala, ulazi još i vrijednost uloženog truda oko obrade. U trgovini uloženi trud dolazi kao sastavni dio vrijednosti robe. Jasno je dakle da je uloženi trud manje više mjerilo vrijednosti zarade. (الكسبُ فيهِمُ الأعمالُ) To je i razlog da naselja gdje nema dovoljno radne snage postepeno propadaju i sve se više javlja oskudica. Rijeke i izvori često presuše zbog nedostatka radne snage koja ih iskorišćuje za natapanje neplodnog zemljišta pa se plodni krajevi pretvore u pustoš. Ako se voda iz izvora ne iskorišćuje, postepeno će presahnuti, baš kao što će i mlijeko kod životinje presušiti ako se ne muze ili ako se ne pušta mlado da sisa. Da bi čovjek sebi pribavio što mu je potrebno za život, mora se nečim zanimati. Ljudi se zanimaju lovom, ribolovom, uzgajanjem, životinja, poljodjelstvom, zanatima, trgovinom i fizičkim radom. Izuzev ubiranja daća i nameta sva su spomenuta zanimanja prirodna, ali je poljodjelstvo svakako najstarije zanimanje čovjeka, jer je jednostavno i nije potrebno naročitoj obuci. Služba, bila privatna ili javna, nije prirodno zanimanje čovjeka.

Gomilanje životnih namirnica izaziva poremećaj u prehrani stanovništva i nagli pad ili skok cijena dovodi u opasnost sva zanimanja čovjeka.

Napredak zanata ovisan je od razvoja civilizacije. Dok čovjek živi u primitivnim prilikama, njegova je glavna briga da zadovolji svoje animalne potrebe pa je u tom kulturnom stadiju poljoprivreda jedino zanimanje njegovo. Postepenim razvitkom društvenog života javljaju se nove potrebe koje stalno djeluju na razvitak postojećih i postanak novih zanata. Potražnja od strane države i privatnika važan je faktor za razvitak zanata, a za njihovo usavršavanje potreban je dug period kulturnog razvitka. Glavni su zanati: poljoprivreda, graditeljstvo, tesarski, tkalački i krojački zanat, porodiljstvo, zdravstveni, pisarnički, prepisivački zanat i korićenje knjiga te muzički i drugi koji su sa spomenutim u uskoj vezi.

Čovječja duša preko osjetila prima vanjske utiske od kojih umna snaga stvara pojmove i sudove, dakle tvorevine potpuno neovisno od vanjskog svijeta. Na taj način svako zanimanje i špekulacija doprinosi umnom razvitku. Isto tako spo-

sobnost koju čovjek stiče obavljanjem raznih zanata, koji se vrše tjelesnim organima, stvara u čovječijoj duši opća pravila usljed kojih se ona stalno usavršava. U tom pogledu je od naročite važnosti pisarnička i računaska vještina. Prema tome za umni razvitak i vještina ima važan udio. Kako je civilizacija rezultat razvitka raznih zanata i vještina, očividno je da kulturni napredak imperativno zahtijeva intelektualni razvitak društva.

Vještina u jednom zanatu redovno isključuje mogućnost da čovjek savlada drugi u istoj mjeri. To zbog toga što su sposobnosti svojstva duše i njezine boje koje ne mogu koegzistirati i dok je čovječija duša čista od utisaka, sposobnija je za razvitak stanovitih sposobnosti nego li kasnije kad je već nekom sposobnosti zapremljena.

U osnovnim životnim potrebama čovjek se ničim ne razlikuje od ostalih životinja i jedini je razum ono što čovjeka izdiže nad ostala stvorenja. Pomoću razuma ljudi pribavljaju svoje životne potrebe na taj način što se udružuju u zajednice da bi se među sobom u tome pomagale. Čovječiji razum pri tom radu stalno aktivan i tu je uzrok raznovrsnosti raznih zanimanja kod ljudi. Budući da u čovjeku kao i ostalim životinjama postoji nagon za ostvarenjem prirodnih težnja, čovječiji razum u tu svrhu nastoji iskoristiti saznanja minulih generacija i svojih savremenika, koji su od njega jači. Neprekidna funkcija razuma otkriva sve nove i nove istine, proučava ih i svestrano obrađuje, tako da se to proučavanje pojedinih istina razvije u posebne sisteme koje prispjela generacija nastoji da nauči od onih koji su to već prije savladali. To je osnova za razvitak obuke i nastave. Zadatak nastave je obraditi pojedinosti jedne discipline u tolikoj mjeri da učenik steče sposobnost u primjeni općih pravila na pojedine slučajeve, što znači da je i nastava vještina kao i svaka druga.

Primitivno ljudsko društvo svojim radom podmiruje samo osnovne životne potrebe. Tek kada jedna ljudska zajednica ostvari višak zarade, biće ona u mogućnosti da zadovoljava svoje ljudske težnje njegujući znanosti i razvijajući razne zanate. Prema tome su nauka i zanati pojave samo kulturnog i civilizovanog društva, i što je ono naprednije, prilike su za razvoj jednog i drugog povoljnije.

Nakon ovih općih napomena Ibn Haldūn je obradio sve savremene zanate pojedinačno.

VI POGLAVLJE

Znanost i njezino izučavanje

Da bi se pojedine znanstvene grane što brže i lakše savladale potrebna su pravila za postepeno i metodsko poučavanje, a to je predmet metodike koja prema tome spada u vještine. Autor opširno izlaže nastavne metode koje će omogućiti što brže i uspješnije savladavanje pojedinih grana znanosti. Kritikujući nastavne metode kod svojih savremenika smatra ih nepodesnim i štetnim za postignuće cilja. On se obraća direktno učenicima i daje im upute kako će lakše savladati nastavno gradivo. Izričito naglašuje da strogost prema učenicima ima štetne posljedice.

Znanosti se stalno razvijaju uporedo sa kulturnim razvitkom ljudskog društva i dijele se na tradicionalne i spekulativne. U posebnim otsjecima pisac se ozvrnuo na slijedeće znanosti: egzegeza Kurana, teologija, isl. tradicija, pravo,

filozofija, logika, metafizika, misticizam, tumačenje sna, alkemija, magija, astrologija, prirodne nauke, kozmografija, matematika, geometrija i jezikoslovne znanosti. Alkemiji i astrologiji odriče svaku naučnu osnovu. Naročito naglašava da mnoštvo djela iz jedne discipline i ekscerpti čine smetnju za znanstveni razvitak. Učenjake smatra nesposobnim za politiku, jer znanstveni rad formira čovječiji duh u abstraktnom pravcu, a politika se bavi konkretnim pojavama u ljudskom društvu.

U poglavlju o jezikoslovlju obradio je u posebnim ostsjecima sve grane lingvistike pa završava izlaganjem o prozi i poeziji pružajući nam dosta primjera raznih oblika arapske poezije.

R É S U M É

LES »PROLÉGOMÈNES« D'IBN HALDUN

La »Muquaddima« (Prolegomena) d'Ibn Haldun, a été souvent étudiée dans la littérature orientaliste d'Europe. Les uns s'intéressèrent aux vues sociologiques d'Ibn Haldun, les autres à ses réflexions concernant la philosophie et l'histoire, il y en eut enfin qui traduisirent des extraits plus ou moins importants (en allemand et en français).

Comme on n'avait presque rien écrit dans la littérature yougoslave sur l'oeuvre d'Ibn Haldun, le but de l'auteur est de faire connaître aux spécialistes et au public le contenu de ce livre. Ayant pour base l'original arabe, l'auteur résume brièvement les assertions principales d'Ibn Haldun, quant à la sociologie, à l'Etat et à la société.

Le livre consiste d'un Prologue et de trois livres, mais l'auteur n'insiste que sur les »Prolégomènes« représentant l'introduction aux expositions historiques. Les Prolégomènes se composent de l'Introduction où l'on expose la valeur des sciences historiques et les méprises des historiens, puis du Premier livre qui contient ses réflexions sur la civilisation en général et sur les causes de ses manifestations, c'est-à-dire sur l'organisation politique de la société, sur l'économie et sur les sciences.

Le Premier livre se divise en six chapitres. Ibn Haldun y parle des sociétés humaines en général, de leur activité et leur extension, des formes diverses du pouvoir et des communautés, de différentes façons du gouvernement spirituel et temporel, enfin des postes d'Etat. Il y traite ensuite les lieux d'habitation, les villes et les villages, les arts et les métiers comme moyens assurant les nécessités de la vie; enfin, il traite les disciplines scientifiques.

C'est pour la première fois qu'on fait connaître, avec plus de détails dans la littérature yougoslave, ce grand historien arabe du moyen âge qui était aussi un sociologue et critique.